Ar mugursomu pa mežiem un purviem
SARUNA AR JĀNI PRIEDNIEKU

ELĪNA GULBE, elina.gulbe@lob.lv
RUSLANS MATROZIS, matruslv@inbox.lv

Jānis Priednieks
Kolkā 15.08.2013.

Foto: Ilze Priedniece

Jānis Priednieks (dz. 12.02.1956.) ar putniem nodarbojas 56 gadus (kopš 1969. gada). 1979. gadā absolvējis LVU Bioloģijas fakultāti ar diplomdarbu par putnu nakts migrācijām. 1987. gadā Maskavā aizstāvējis disertāciju par putnu teritoriālās izplatības un skaita noteikšanu, sastādot savvaļas dzīvnieku kadastru un veicot vides monitoringu. 1979.–1992. gadā (ar pārtraukumu mācību laikā aspirantūrā) strādājis LVU Zooloģijas muzejā. No 1993. gada strādājis Bioloģijas fakultātē (1994. gadā ievēlēts par docentu, 1998. gadā – par asociēto profesoru, 2000.–2017. gadā bijis Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas katedras vadītājs). Vadījis daudzus studentu diplomdarbus, bakalaura un maģistra darbus (no 1983. gada), kā arī sešus promocijas darbus. Publicējis 55 zinātniskus rakstus un konferenču tēzes (no 1985. gada), piedalījies daudzās ornitologu konferencēs Latvijā un ārzemēs. Viens no pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta (1980–1984) iniciatoriem un koordinatoriem. 1992.–2012. gadā bijis Latvijas oficiālais delegāts Eiropas putnu uzskaišu padomē. LOB prezidents 2012.–2020. gadā, ilgus gadus darbojas LOB padomē. 2023. gadā ievēlēts par LOB goda biedru.

Kā bērnībā sākās Jūsu interese par putniem?

Manam tēvam skolotājam bija iepaticies Kārlis Grigulis, kas Putnu dienās skolās uzstājās ar stāstiem par putniem un atdarināja putnu balsis. Tolaik Griguļa "Putnu grāmata"[1] bija faktiski vienīgā man pieejamā literatūra par putniem, un pēc tās jau diezgan labi iemācījos putnus. No 60. gadu sākuma dzīvojām Mežaparkā, un no 3. klases gāju jauno naturālistu pulciņā un darbojos kā brīvprātīgais palīgs zoodārzā – sākumā dzīvnieku mazuļu laukumā, tad putnu nodaļā. Tēvs bija uzzinājis, ka Bioloģijas fakultātē ir tāds

[1] Grigulis K. 1964. Putnu grāmata. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 224 lpp.

Zooloģijas muzejs, kur ir ornitologi, un 1969. gada pavasarī, kad biju 5. klasē, mani aizveda uz Zooloģijas muzeju. Pārbaudot manas zināšanas, ornitologi bija diezgan pārsteigti, ka pazīstu daudz putnu, atceros, kādas 70 sugas nosaucu pēc bildēm, un mani uzaicināja pārgājienā pa Cenas tīreli jau pēc pāris nedēļām. Jānis Baumanis tur mani paņēma līdzi atsevišķā maršrutā un, būdams apmierināts ar manu putnu pazīšanu un spējām brist pa purvu, piedāvāja pievienoties kā palīgam Engures ezerā.

Kad sākās skolas brīvlaiks, mamma mani aizveda uz Engures ezeru. Pirmajā vasarā tur biju vienīgais puika, nākamajā gadā pievienojās Vilnis Skuja un Rūdolfs Benze no Jelgavas, kurš vēlāk kļuva par meža taksatoru, un vēlākajos gados parādījās arī Elmārs Pēterhofs. Tā no 13 gadu vecuma Engures ezerā nostrādāju piecas vasaras, līdz bija jābeidz skola un jāstājas Bioloģijas fakultātē. Divas vasaras pat dabūju atbrīvojumu ātrāk no skolas, jo ornitologiem palīgspēkus ligzdu meklēšanā vajadzēja jau maija vidū. 8. klasē matemātikas eksāmenu liku individuāli pirms pārējiem, lai ātrāk tiktu uz ezeru. Atceros, pirmajā gadā vasaras otrajā pusē bija atbraucis Baumanis un jautāja, vai nevēlos nākt palīgā uz zivju dīķiem pie viņa Nagļos, bet man bija tā iepaticies Engures ezers, ka atbildēju, ka labāk gribētu palikt Engurē.

Kādus darbus Engures ezerā iznāca darīt?

Pirmajās dienās bija jāiemācās braukt ar laivu un rīkoties ar stumjamo, tas man diezgan labi gāja. Pirmajā gadā palīdzēju ornitologiem uzskaitēs, otrajā gadā jau man pašam uzticēja kontrolēt divas mazās salas – ķert un gredzenot pīles. Vēlākajos gados darbojos pa ceriem Grebja malā. Iznāca arī kolonijās gredzenot lielo ķīru mazuļus, bet galvenie darbi saistījās ar pīlēm Harija Mihelsona programmā; viņš bija ideju ģenerētājs un programmas sastādītājs, un tā vēlāk vainagojās izcili ilgā pētījumā ar rezultātu pulbikācijām ASV.

Jānis Baltvilks (1944–2003) un Jānis Engures ezerā, pārbaudot pīļu būrus. 1969. gads. Kadrs no kinohronikas.

Bet nebija jau pīles vien. Engures ezeru diezgan regulāri apmeklēja Juris Lipsbergs, viņa pētījumu suga bija paugurknābja gulbis, un mēs viņam gājām palīgā ķert gulbēnus. Bet Lipsbergu jau tolaik interesēja retās sugas, un arī mani aizrāva visādu reto sugu meklēšana. Meklējām ūpju ligzdas mežos Podragā, arī Lielajā salā, esmu piedalījies ūpju gredzenošanā un arī gredzenojis pats. Tikko nebija jāstrādā pie pīlēm, gāju mežā meklēt ligzdas vai braucu uz Grebja pussalu meklēt somzīlišu ligzdas; somzīlītes tolaik Latvijā vēl bija retums. Uz mani reizēm drusku šķībi skatījās, ka es pārāk daudz aizraujos ar citām sugām. Ar pīlēm tas man bija darbs, bet viss pārējais bija kaut kas līdzīgs izklaidei, kas deva lielu gandarījumu.

Seivi ķauķis Latvijā pirmoreiz bija konstatēts 1970. gadā, un man izdevās atrast vienu no pirmajām, ja ne pašu pirmo apdzīvoto Seivi ķauķa ligzdu[2]. Lipsbergs bija iemācījis man Seivi ķauķa balsi un parādīja ligzdošanas biotopu, viņš acīmredzot bija redzējis izvestu ligzdu. Es tad iebraucu niedrājā, kur Seivi ķauķis dziedāja, tur ilgstoši sēdēju laivā un skatījos, kur viņš pārvietojas, un tad arī izdevās atrast ligzdu, tā bija būvēta no niedru lapām.

[2] Липсберг Ю. К., Приедниекс Я. 1975. Соловьиный сверчок *Locustella luscinioides* (Savi) – новый гнездящийся вид птиц в фауне Латвии. *Zooloģijas muzeja raksti* 12: 48–62.

Jūlijā, kad darbi ar pīlēm beidzās, Kazrovseklumā liku tīklus raļļu ķeršanai, tos izgatavojām no pievāktiem malu zvejnieku murdiem. Tolaik ceros dzīvoja daudz dumbrcāļu un ormanīšu, tos tad izdevās daudz sagredzenot. Vienīgais – ūdenszurkas grauza kopā tīklus, tie bija ik pa laikam jālāpa.

Rudenī ornitologu aktīvā lauka sezona turpinājās Papē.

No Zooloģijas muzeja ornitologiem uzzināju arī par Papi. Masveidīga migrējošo putnu ķeršana un gredzenošana Papes ornitoloģiskajā stacijā bija sākusies nesen, 1967. gadā. Aizbraucis ar Papi iepazīties, turpmāk rudeņos vienmēr centos turp tikt, arī atbrīvoties no skolas uz papildu dienām, jo sevišķi oktobra sākumā, kad putnu migrācija ir visintensīvākā. Kad biju sācis studēt, vairākus gadus Papē pavadīju praktiski visu rudens sezonu. 1979. gadā paralēli studijām mani pieņēma darbā Zooloģijas muzejā, cita starpā palīdzēju no brētliņu tīkliem taisīt putnu ķeramos tīklus; tas notika Jura Rūtes vadībā. Galvenā putnu ķeršana Papē bija ar lielo murdu. Pašu pirmo murdu Papes ornitoloģijas stacijai dāvināja Ribačijas bioloģiskā stacija, kad paši bija uzbūvējuši lielāku murdu. Vēlāk otro Papes murdu būvēja paši Donāta Spaļa un Jura Rūtes vadībā; tas bija

grandiozs, gandrīz 100 metrus garš. Kad bija intensīva migrācija un diezgan stiprs pretvējš, lielajā murdā nāca iekšā žubītes veseliem bariem, gadījās, ka tādā dienā apgredzenoja vairāk nekā 5000 putnu. Papē bija liela cīņa ar kāpu priedītēm, kas visu laiku auga priekšā murdam, katru gadu bija pa tām jākāpelē un jāapzāģē.

Man laimējās būt Papē laikā, kad bija pūču skaita rekords un apgredzenoja vairāk nekā 900 pūču, no kurām lielākā daļa bija ausainās pūces. Toreiz bija no tīkliem uztaisīti lieli būri, kur pūces salaist, lai tad pamazām visas apgredzenotu.

Foto: Juris Lipsbergs

Ornitologu komanda, ar slēpēm apsekojot Kaņiera ezera piekrasti, meklējot somzīlīšu ligzdas, 07.03.1971. No kreisās: Jānis, Pēteris Blūms (1938), Maija Blūma un Māra Grīnvalde (1946).

Putnus ķērāt un gredzenojāt arī pats?

Mežaparkā pie mūsu mājas bija diezgan liels dārzs, tajā izveidoju tīklu sistēmu – pa vidu barotava, apkārt puslokā izlikti diezgan augsti tīkli. Biju no citiem noskatījis un uztaisīju arī automātisku slazdiņu. Tolaik Čiekurkalna tirgū tirgoja dažādus putnus, un varēju iepirkt saucējus – ķivuļus, zaļžubītes, zīdastes, ko mitināju dzīvoklī izveidotā lielā voljerā un izmantoju, lai pievilinātu putnus tīkliem. Interesantākais bija ziemeļu svilpji – 1976. gada rudenī un nākamajā ziemā bija diezgan liela šīs sugas invāzija, un tad es arī Mežaparkā vairākus noķēru. Toruden no Papes atvedu vienu ziemeļu svilpi par saucēju, starp tīkliem krūmu zaros sasēju pīlādžu ķekarus, un nāca ziemeļu svilpji – liels bars nosēdās lielajās priedēs un nāca lejā baroties ar pīlādžogām. Arī zīdastes līdzīgi varēja noķert. Interesants ķēriens bija apodziņš, kas iekrita tīklā, gribēdams uzklupt ziemeļu svilpim mazajā saucēja kastītē, gandrīz lielākam par pašu.

Mežaparks putnu ziņā bija interesanta vieta. 1972. gadā meža masīvā atradu trīs purva piekūnu ligzdas.[3] Tolaik Mežaparkā ligzdoja vairāki purva piekūnu pāri, lauku piekūns, un 80. gados sāka ligzdot arī vistu vanags. Saules dārzā atradu ģirliča ligzdu tūjā, bija zemu – acu augstumā.

Diplomdarbu izstrādājāt par putnu nakts migrācijām.

Par nakts migrāciju pētīšanu mani ieinteresēja Baumanis, kas ar to bija aizrāvies. Baumani ar pētījumu metodiku bija iepazīstinājis Kazimirs Boļšakovs[4], kas strādāja Ribačijas bioloģiskajā stacijā Kuršu kāpās. Tolaik galvenā nakts migrantu pētīšanas metode bija novērojumi pret mēness disku. Laikā, kad mēness ir kāda puse un lielāks, ja bija skaidrs laiks, varēja skaitīt pat astoņas naktis pēc kārtas. Cits variants bija izmantot prožektorus, bet tolaik tie bija daudz švakāki nekā tagad Papē un derēja tikai zemāk lidojošo migrantu uzskaitēm. Tā es diplomdarbam[5] datus ieguvu, skaitot migrējošos putnus uz mēness diska fona, vērojot tos skolas teleskopā ar 60× palielinājumu. Aprēķinos putna izmēru salīdzināju ar mēness Platona krāteri, kura diametrs ir 90 kilometri. Tā varēja uzskaitīt augstu lidojošos migrantus. Aprēķini rādīja, ka sīkos putniņus var redzēt līdz 3 km attālumam, un reizēm tie pat minūti lidoja uz diska fona; tas gan bija atkarīgs no lidošanas virziena: ja mēness bija ceļošanas virzienā, tad tos vēl ļoti ilgi varēja redzēt.

Sākotnējā problēma bija – kur ņemt atlanta dalībniekus, kas vāks datus visā Latvijas teritorijā?

Kad strādāju par naktssargu Saules-dārzā, arī tur varēja atrast vietas, kur novietot teleskopu, un tur bija ļoti interesanti, jo sevišķi pavasara migrācijā. Nakts migrācija sākas apmēram 40–45 minūtes pēc saules rieta, kad sāk krēslot. Tur varēja redzēt, kā "startē" vakarlēpji, kā mežastrazdi dodas pāri Ķīšezeram. Tāpat varēja novērot sīkos zvirbuļveidīgos putnus, pīļu barus, tārtiņveidīgos. Reģistrēja arī migrantu balsis, piemēram, varēja dzirdēt arī dumpjus un gārņus.

Putnu balsu ierakstu tajos laikos vēl tikpat kā nebija, kā tolaik varēja apgūt balsis?

Sugu migrācijas saucienus mācījos no Baumaņa un Boļšakova. Baumanis bija ļoti labs balsu pazinējs. Kādas divas reizes kopā ar Baumani bijām aizbraukuši uz Ribačiju pie Boļšakova, tur tad īpaši varēja trenēties uz balsīm. Daudzu sugu migrācijas saucieni bija zināmi jau no Papes, murdā aktivitāte sākās rīta agrumā,

[3] Priednieks J. 1985. Purva piekūna – *Falco columbarius* L. – ligzdošana Rīgas pilsētas teritorijā. Retie augi un dzīvnieki. Rīga, LatZTIZPI: 56–63.

[4] Krievu ornitologs Kazimirs Boļšakovs (Казимир Владимирович Большаков, 1943–2024).

[5] Priednieks J. 1979. Putnu nakts migrācijas Latvijas PSR teritorijā. Diplomdarbs. Rīga: LVU. (Darba vadītājs – J. Baumanis.)

vēl tumsā, kad nakts migranti – mežastrazdi, sarkanrīklītes – nāca zemē, un to saucienus ātri iemācījos jau pirmajā rudenī.

Jau Engures laikos pievērsāties ērgļiem.

1971. gadā Lipsbergs pie Engures ezera bija novērojis izvestus jaunos jūras ērgļus. Pārējie ornitologi Lipsbergam neticēja: Latvijā jūras ērgļu nav, ir izzuduši![6] Izteica minējumus, ka būs atmigrējuši no Lietuvas vai Igaunijas, Blūms vēl jautāja – vai viņi lapsenes neķēra? Es noticēju uzreiz – skaidrs, ka tiem jābūt tepat Latvijā izvestiem jūras ērgļu mazuļiem! Nākamajā gadā no Lipsberga noskaidroju, kurā vietā viņš redzējis tos jūras ērgļus – ezera rietumu pusē pie Dzedrupes, aizbraucu uz turieni, uzkāpu lielā eglē un jau pēc brīža ieraudzīju kāda kilometra attālumā jūras ērgli sēžam egles galotnē. Un, kā gāju, tā atradu ligzdu. Tajā gadā tā gan bija nesekmīga. Ligzda bija augstu, pamatīgā apsē, kāpiens bailīgs. Jānis Vīksne teica – ja tu nekāpsi, tad kāpšu es! Saņēmos un uzkāpu pie ligzdas to pārbaudīt. Apses stumbrs ļoti resns, un tolaik kāpa bez drošības jostām, daudz, ja apmeta ap stumbru striķi. Katrā ziņā tajos laikos kāpšanas aprīkojums nebija tāds kā tagad.

Tolaik nācās izmantot paštaisītus kāpšļus?

Jā, toreiz lietoja metinātus kāpšļus no dzelzs, tie bija ļoti smagi. Tad brāļi Strazdi pirmie bija atraduši iespēju kaut kur sarunāt titāna plāksnes gabalus, un no tām pēc rasējuma tika izgatavoti ļoti viegli kāpšļi – cieti un ar izurbtiem caurumiem, lai vieglāki, ar vienu dzelksni. Tie bija ideāli viegli! Tādus tad izgatavoja vairākus.

Ļoti interesanti bija ornitologu pārgājieni, kurus savulaik organizēja Jānis Vīksne ar Pēteri Blūmu. Kamēr Blūms vēl bija Latvijā, pavasaros Bioloģijas institūta ornitologiem bija tradīcija doties pārgājienos uz Cenas un Ķemeru tīreli – nereti toreizējās maija brīvdienās un dažreiz arī vēlāk, jūnijā. Tajos pārgājienos tika atrastas dzelteno tārtiņu ligzdas, vienreiz atrada arī lietuvaiņa ligzdu. Esmu pats Ķemeru tīrelī braucis ar gumijas laiviņu pa purva ezeriņiem un redzējis melnkakla gārgales ligzdu. Purvi tolaik bija populāri. Arī vēlāk kopā Aivaru Petriņu vairākkārt gājām pa Ķemeru tīreli, vairākkārt arī braucām uz Teiču purvu pie Jura Stalidzāna.

Šķiet, laikā, kad jau studēju, Lipsbergs bija novērojis izvestu klinšu ērgli Stompaku purvā. Bet viņš nebija atradis ligzdu, un nākamajā gadā aizbraucu to meklēt. Sākumā vairākas dienas nosēdēju Stompaku purvā eglēs un redzēju klinšu ērgļu pāri lidināmies un riestojam, bet nevarēja izsekot, ka tie dotos uz ligzdu. Tad pārcēlos uz blakus esošo Mūrnieku purvu, tur arī ilgi nosēdēju kokos, klinšu ērgļi kādu reizi parādījās arī tur, bet mazāk nekā Stompaku purvā. Redzēju čūskērgli, kas aiznesa čūsku. Mežā izmeklējos, bet klinšu ērgļu ligzdu neparko nevarēja atrast. Un tad sarūgtināts, nodzīvojis purvā četras vai piecas dienas un neko neatradis, jau gāju ārā no Mūrnieku purva un izcirtumā purva malā skatos – milzu ligzda apsē! Arī tas bija ar izbailēm kāpjams koks. Uzkāpu pie ligzdas, tajā bija kraukļu atliekas, pīļu kauli – visticamāk, klinšu ērgļa ligzda, bet neapdzīvota tajā gadā. Nākamajā gadā Māris Strazds bija tur aizbraucis, un perējošais klinšu ērglis bija skatījies pāri ligzdas malai.

Kā tolaik bez labas kartes un GPS varēja piefiksēt ligzdas atrašanās vietu, lai cits to pēc tam varētu atrast?

Foto: Jānis Vīksne

Jānis ar apgredzenotu baltača *Aythya nyroca* mātīti rokās, kura noķerta ligzdā Engures ezerā, 1972. gads.

[6] 20. gs. 60.–70. gados plēsīgo putnu populācijas bija smagi cietušas no DDT, t. sk. jūras ērglis kā ligzdotājs Latvijā vairs nebija sastopams.

Foto: Viesturs Klimpiņš

Vērojot migrējošos putnus (astronomijas) teleskopā Papē 1979. gada rudenī.

Meklēja kvartāla plāksnītes, piefiksēja nogabalus. Bet nebija tā, ka nekādu karšu nebija nemaz. Jānis Vīksne bija labās attiecībās ar Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministriju, ministru ieskaitot. Viņi bija iepazinušies medībās, un tad jau mēs tikām pie mežaudžu plāniem, Māris Strazds tos bija arī pārfotografējis. Protams, tas bija diezgan riskanti, jo Meža dienestā jau bija savs čekists. Vienreiz, atceros, čekists tieši bija nācis kaut ko prasīt, bet sekretāre aizstājās priekšā durvīm, nelaida iekšā, sāka jautāt, ko viņam tur vajag? Tikmēr Māris steidzīgi novāca fotografēšanas aparatūru.

Es pats daudz izmantoju arī pirmās Latvijas valsts laiku armijas kartes (tās bija krāsainas, mērogā 1:75 000). Mana tēva kolēģe ģeogrāfijas skolotāja bija uztaisījusi kolekciju ar šīm kartēm, salīmējusi tās uz cietāka pamata, salokāmas un ērti lietojamas. Šīs kartes viņa nodeva man, un es tās izmantoju gan pirmajā Latvijas ligzdojošo putnu atlantā, gan arī dažādos pārgājienos pa purviem. Piemēram, kopā ar Aivaru Petriņu devāmies lielā pārgājienā pa austrumu purviem, kas ir Krievijas pierobežā Ludzas novadā, tur vismaz trim purviem izgājām cauri, tikai ar laiku mums toreiz nepaveicās.

Starp Jūsu visvērtīgākajiem retumu atradumiem ir smilšvistiņu[7] novērojums 1976. gadā.

Smilšvistiņas novēroju pie Gaujas grīvas Carnikavas pusē. Gaujas grīvu Juris Rūte bija ieteicis kā ļoti interesantu putnu vietu, un regulāri braucu uz turieni. Pa pelēko kāpu ejot, no tās pacēlās un aizlidoja četras smilšvistiņas; par novērojumu biju pilnīgi pārliecināts, jo citas līdzīgas sugas nav. Man sākumā lāgā negribēja ticēt, bet tad Baumanis bija izlasījis, ka 1976. gadā tiešām bijusi liela sugas invāzija, bija bijuši novērojumi arī Igaunijā un citur.

80. gadu sākumā notika literatūras datu "inventarizācija" par visiem Latvijas putniem.

Tā sauktā "pelēkā čeklista"[8] veidošanu organizēja Vīksne, tas bija liels notikums – pirmais izdevums vēl krievu valodā, kurā apkopoti vēsturiskie dati par visām Latvijā konstatētajām putnu sugām. Vīksne noorganizēja darbu ar senajiem vācbaltu izdevumiem, – tie, kas mācēja vācu valodu, informāciju par sugām no tiem tulkoja un izrakstīja kartītēs. Tad visiem iedalīja sugu grupas, un regulāri notika interesantas sanāksmes, kurās apsprieda tekstus un retās sugas. Jādomā, tā "pelēkā čeklista" kartotēka ir saglabājusies. Pašlaik Viesturam Ķerum ir doma par lielas putnu rokasgrāmatas izveidošanu, kur varētu latviski publicēt vēsturisko informāciju par sugām, kas līdz šim tikusi grāmatā publicēta tikai krieviski – "pelēkajā čeklistā".

Pirmais Latvijas ligzdojošo putnu atlants 1980.–1984. gadā bija pirmais šāda veida projekts Latvijā – padomju laikos, kad bija aizliegtas kartes, nemaz nerunājot par to, ka tolaik nebija ne ziņošanas Dabasdatos, ne mobilo lietotņu ar interaktīvajām kartēm kā pašlaik. Jūs bijāt šī projekta vadītājs.

1979. gadā beidzu universitāti un biju sācis strādāt Zooloģijas muzejā. Viss sākās ar to, ka Baumanim bija bijusi saziņa ar igauņiem, kas jau 1977. gadā bija sākuši sava pirmā ligzdojošo putnu atlanta veidošanu un rosināja, lai atlantus veidotu visās trijās Baltijas valstīs. Baumani šī ideja bija ļoti aizrāvusi, un Bioloģijas institūtā bija vienojušies projekta vadīšanu piedāvāt man. Es arī nepretojos, man tas šķita ļoti interesanti! Nekāda īpaša finansējuma atlanta veidošanai nebija, bet, Zooloģijas muzejā strādājot, bija diezgan daudz brīvības pētījumu virzienu izvēlē. Par atlantu ļoti ieinteresējās arī Māris Strazds, viņš nāca pie mums uz Zooloģijas muzeju un nelika man mieru, interesēdamies, kas jau notiek, vai kaut kas ir jādara, kā mēs to visu organizēsim. Tā arī Māris piesaistījās atlanta veidošanai. Viņš ieguldīja milzīgu darbu gan izpētes organizēšanā, gan karšu sagatavošanā, un viņi abi ar brāli arī apsekoja ļoti daudz kvadrātu.

Igaunijas atlanta iniciators bija Olavs Renno, kurš ornitologu konferencēs bija iepazinies ar pirmo atlantu veidotājiem Rietumeiropā, otrpus "dzelzs priekškara". Ar kartēm bija interesanti. Toreiz viss sākās ar to, ka Renno bija dabūjis un slepeni ievedis

[7] Stepes smilšvistiņa *Syrrhaptes paradoxus* ir reta ieceļotāja no Centrālāzijas, Latvijā biežāk novērota 19. gadsimtā. 20.–21. gs. Latvijā bijuši trīs sugas novērojumi – 08.05.1908., 22.05.1976. un 27.10.2002. (Informācija pēc www.putni.lv.)

[8] Виксне Я. (ред.) 1983. Птицы Латвии. Территориальное размещение и численность. Рига: Зинатне, 224 стр. (Par "pelēko čeklistu" grāmata tika iesaukta pelēkā vāka dēļ, "čeklists" – jo tajā bija iekļautas visas tolaik Latvijā konstatētās putnu sugas.)

NATO kartes – Baltijas reģiona kartes mazā mērogā un ar UTM kvadrātu tīklu[9]. Apbrīnojami, ka viņam tās bija izdevies nelegāli ievest no ārzemēm, paslēptas bagāžā, robežsargiem acīmredzot tolaik vēl nebija skeneru.

Darbam mēs sadabūjām pirmā Latvijas laika ceļu karti mērogā 1:200 000. Šīs kartes pārfotografēja, kopijās sazīmēja kvadrātu tīklu un deva tās atlanta dalībniekiem, lai tie varētu orientēties. NATO karte bija diezgan precīza, un tā ceļu karte pat vēl tajos laikos arvien bija pietiekami precīza. Pārzīmējot kvadrātu tīklu, to visdrošāk varēja uzkonstruēt, vadoties pēc ūdeņiem – ezeru kontūru un upju līkumiņiem. Šī 1:200 000 ceļu karte gan nebija tik detalizēta kā topogrāfiskās kartes, un reizēm gadījās tā, ka, jau labu gabalu nogājis, saproti, ka esi citā kvadrātā. Man pašam, Sēlijā apsekojot nomaļos kvadrātus, gadījās ieiet Baltkrievijā, un to konstatēju tikai, kad mani sāka sveicināt! Toreiz tad Piedrujā pa pārceltuvi pāri Daugavai atgriezos atpakaļ Latvijā.

Sākotnējā problēma bija – kur ņemt atlanta dalībniekus, kas vāks datus visā Latvijas teritorijā? Jo profesionālo ornitologu bija ļoti maz. Toties bija putnu gredzenotāji. Sākām ar to, ka informējām visus aktīvos gredzenotājus, tad apzinājām un uzaicinājām piedalīties visus agrākos gredzenotājus un zināmos putnu pazinējus. Tā, piemēram, uzrunājām Māri Čaunu, kurš tolaik strādāja par meža taksatoru, un iznāca, ka viņš tā aizrāvās ar putnu lietām, ka ne vien aktīvi vāca datus atlantam, bet arī aizrāvās ar urālpūču provocēšanu, noorganizēja dobumperētāju putnu monitoringu un izgudroja pret caunām drošu putnu būrīti. Sākumā mums šķita, ka spēs piedalīties varbūt tikai kādi pārdesmit cilvēki, bet beigās pirmajam Latvijas ligzdojošo putnu atlantam bija ap 80 aktīvu dalībnieku, un kopumā datus saņēmām no 187 dalībniekiem.

Vēlāk iznāca tā, ka pirmā atlanta dalībnieki kļuva par kodolu Latvijas Ornitoloģijas biedrībai, kad to dibināja 1985. gadā. Vēl pirms LOB kopsapulcēm bija atlanta dalībnieku sanāksmes 1980.–1984. gadā – pavasaros pirms sezonas sākuma.

Atlanta sanāksmēs stāstījām, kā pareizi aizpildīt atlanta kvadrātu kartītes, kā rakstīt papildziņas, kam arī bija paredzētas kartītes, un bija arī ligzdu kartītes. Viena no potenciālajām problēmām bija kļūdu rašanās, tāpēc ļoti svarīgi bija sniegt papildziņas par retākajām sugām. Māris Strazds atlanta sanāksmēs reizēm diezgan kritiski uzstājās un strostēja, ka visi pietiekami nopietni neraksta papildziņas.

Atlanta kartītēs sugas, par kurām vajadzēja papildziņas, bija atzīmētas ar zvaigznīti.

Tās pamatā izvēlējāmies mēs ar Māri Strazdu – galvenokārt retās sugas, bet arī grūti nosakāmās sugas, lai pēc papildziņām varētu saprast, vai suga noteikta pareizi.

Kā izdevās apsekot Kurzemes piekrasti, kur padomju laikā bija pierobežas zona?

Gredzenojot paugurknābja gulbju mazuļus Engures ezerā, 1976. gads. Foto autors nav zināms (no R. Matroža krājuma).

Vilnis Skuja un Elmārs Pēterhofs dzīvoja Rojā, kā vietējie iedzīvotāji viņi drīkstēja atrasties šajā zonā. Citiem nācās formēt caurlaides. Tā darīja brāļi Strazdi, kas apsekoja Kurzemes rietumu piekrasti. Bija kuriozs – viņi tika pamanīti, un dienas beigās viņus saņēma ciet, bet, protams, izrādījās, ka viņiem ir caurlaides. Robežsargu komandieris bija pārskaities – viņi izbojājuši viņiem visus svētkus! Izrādījās, tā bija padomju robežsargu diena, kuru robežsargi bija izniekojuši, visu dienu izsekojot ornitologus un vērojot, ko tie dara, jo bija iedomājušies, ka tā ir kāda speciāli iesūtīta pārbaude.

Bija jādodas ekspedīcijās uz atlanta "baltajiem laukumiem".

Mēs paši braucām uz tiem kvadrātiem, kuru apsekošanai neviens nebija pieteicies, tādas ekspedīcijas bija ļoti vērtīgas. Brāļi Strazdi nogāja visu Baltijas jūras piekrasti un ar laivām izbrauca lielās upes – Gauju un vēl citas. Tā tika iegūti tādi dati, kādu līdz tam nebija. Es pats tā izstaigāju lielas teritorijas, piemēram, Sēlijā.

Daudz varēja mācīties no Jura Lipsberga, kurš bija liels ekspedīciju speciālists, viņš jau Engures ezerā reizēm nakti pārlaida laivā un savos pārgājienos bieži nakšņoja mežā. No viņa iemācījos, ka nav jāguļ teltī, bet var nakšņot pēc Sibīrijas metodes: iekur ugunskuru un pie tā izveido guļamvietu zem slīpa jumtiņa, vērstu pret ugunskuru. Pamatam salauž skujotus zarus, ko pārsedz ar biezo plēvi, tad guļammaiss, virs tā – slīpais jumtiņš no biezās plēves. Sibīrieši, jādomā, lietoja brezentu. Šo paņēmienu izmantoju vēl daudzus gadus, arī vēlāk putnu uzskaitēs. Bet tolaik parasti braucu ekspedīcijā uz četrām piecām dienām, varbūt bija arī kāds brauciens uz septiņām dienām – cik var pārtiku panest. Arī to laiku guļammaisi bija diezgan smagi, es gan izmantoju plānāku, vieglāku, jo visvairāk šādos pārgājienos gāja siltajā laikā – jūnijā.

Kādu pārtiku tolaik ņēma līdzi – konservus?

[9] Pirmajos atlantos – pirmajā Latvijas ligzdojošo putnu atlantā (1980–1984) un pirmajā Eiropas ligzdojošo putnu atlantā (1985–1989) – izmantoja 10×10 km kvadrātu tīklu UTM koordinātu sistēmā. Vēlākajos atlantos – otrajā Latvijas ligzdojošo putnu atlantā (2000–2004), otrajā Eiropas ligzdojošo putnu atlantā (2013–2017) un trešajā Latvijas ligzdojošo putnu atlantā (2020–2024) – izmantoja 5×5 km kvadrātu tīklu LKS-92 koordinātu sistēmā.

Jā, konservus, makaronus, mannu, – ēdienu gatavoja uz ugunskura. Padomju armija pa laikam mainīja savu noliktavu krājumus, tad kādreiz izdevās vairumā dabūt tādas ar eļļu noziestas lielās gaļas konservu bundžas. Svars jau, protams, bija pamatīgs, es par to nemaz nebiju sajūsmā, it sevišķi, ja ar to svaru uz muguras jāiet un jāskaita putni vai pat jābrien pa purvu. Labi, ka tolaik varēja dabūt tādas "Jermak" mugursomas ar alumīnija rāmi, krievi tolaik bija sākuši tādas ražot. Tām bija labāks svara sadalījums, tuvāk pie muguras, un varēja vēl apakšā piesiet guļammaisu.

80. gados par aktualitāti kļuva arī monitoringi.

Svarīga loma bija 1982. gada pasaules ornitologu kongresam Maskavā, uz kuru tika ļoti daudzi no Baltijas ornitologiem, iepazināmies ar ārzemju kolēģiem un uzzinājām daudz jauna. Elmārs Pēterhofs no somiem uzzināja par somu līniju transektu metodi. Viņš tolaik bija sācis strādāt Slīteres rezervātā un gan aizrāvās ar šīm uzskaitēm pats, gan aizrāva arī citus. Arī es 1983. gadā sāku uzskaites pēc somu līniju transektu metodes, un vēl vairākus labus putnu pazinējus iesaistījām, kopā bijām kādi septiņi. Abi brāļi Strazdi piedalījās, Aivars Petriņš, Aivars Mednis skaitīja divus maršrutus, arī pašam Elmāram bija vairāki uzskaišu maršruti.

Es sāku ar trim maršrutiem, bet maksimums man vienubrīd bija septiņi maršruti dažādās Latvijas vietās. Tas bija laikā, kad man draudēja dienests Afganistānā. Pēc universitātes beigšanas biju izvairījies no iesaukšanas, jo nemainīju dzīvesvietu. Tolaik vīrieši nevarēja pierakstīties jaunā dzīvesvietā, nereģistrējoties vietējā armijas komisariātā. Bet tajā sistēmā bija caurums – ja nemainīju dzīvesvietu, viņi nezināja, ka vairs nemācos universitātē. Kad pēc pāris gadiem mani tomēr atrada, tad izlamāja un teica – nu, tad gatavojieties, rudenī būs jādodas visdrīzāk uz Afganistānu! Un es arī "gatavojos", es iestājos aspirantūrā! Un tad bija problēma – kādu pētījumu disertācijai varēs paspēt pabeigt šajos trīs aspirantūras gados? Biju iecerējis lēnā garā turpināt pētīt nakts migrācijas. Bet Baumanis mani pārliecināja – ja esmu tik daudz laika un darba ieguldījis atlantā, jāraksta disertācija par atlantu!

Tomēr, lai nebūtu izplatības dati vien, izdomāju, ka vajadzīgs arī putnu skaits! Tolaik jau skaitījām putnus pēc somu līniju transektu metodes, pēc kuras varēja rēķināt putnu blīvumu. Salaspilī devos pie Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas vadītājas Laimas Tabakas konsultēties, kā izvēlēties reprezentatīvus uzskaišu maršrutus, kur ir reprezentatīvas veģetācijas zonas. Pēc viņas ieteikumiem arī nospraudu maršrutus, ietverot gan mežu, gan krūmājus un lauksaimniecības zemes. 1983. gadā sāktās uzskaites pēc somu līniju transektu metodes turpinājām 12 gadus. Pēc 12 gadu datiem jau varēja rēķināt putnu skaita pārmaiņas, un Ainārs Auniņš vēlāk "sajūdza" tās līknes kopā ar mūsdienu uzskaitēm (parasto jeb ligzdojošo putnu monitoringu, kas notiek pašlaik).

Somu līniju transekti bija kā priekšvēstnesis parasto putnu monitoringam?

Tie nebija paši pirmie līniju transekti, līdzīgas uzskaites bija bijušas arī pat vēl agrāk. Šķiet, 60. gadu sākumā Aivars Mednis skaitīja putnus pēc krievu līniju transektu metodes, un zinu, ka tādas uzskaites veica arī Igors Stolbovs. Tā metode bija atšķirīga, tajā nebija attāluma zonu, un, cik zinu, novērotājs arī pārvietojās diezgan ātri. Kad 1980. gadā Ģirts Kasparsons mani uzaicināja vadīt studentiem lauka praksi toreizējā Daugavpils pedagoģiskajā institūtā, tur tikāmies ar Stolbovu, viņš aicināja līdzi, un kopīgi izstaigājām viņa maršrutu.

Laiks, kad man bija septiņi maršruti, bija diezgan traks laiks. Mašīnas man tolaik nebija, braucu tikai ar sabiedrisko transportu, ar mugursomu devos uz maršruta sākuma punktu, pēc tam otrā rītā līdz ar saullēktu ar visu mugursomu plecos sāku skaitīt putnus. Atbraucis uz gada pirmo uzskaiti, maršrutu sākumā iekārtoju bāzes vietas, gada tālākajās uzskaitēs tur bieži ierados tikai jau vakara krēslā, vienreiz pat naktī. Tolaik biju totālā miega badā, jo, beidzis vienu maršrutu, ar autobusu vai vilcienu devos uz nākamo. Piemēram, viens uzskaišu maršruts man bija pie Silenes, uzskaiti pabeidzis, no Silenes ar autobusu devos uz Daugavpili, kur pārsēdos uz Pitalovas (Abrenes) vilcienu un braucu uz Žīguriem, kur bija sākuma punkts nākamajam maršrutam, kas beidzās tuvāk Kupravai, un no Kupravas ar autobusu atkal devos tālāk. Pārbraucienu laikā autobusos gulēju. Tas bija diezgan skarbs laiks, jā!

Foto: Pēteris Blūms

Ornitologu grupa Ķemeru tīrelī 10.05.1974. No kreisās: Aivars Petriņš (1951), Aivars Mednis (1938), Maija Blūma, nezināms, Juris Kazubiernis (1940–2016) laivā, Māris Strazds (1960) ar spalvu cepurē, Māra Grīnvalde (1946) un Jānis Priednieks (1956).

Foto: Viesturs Klimpiņš

Ar magnetofonu atskaņojot pūču balsis (provocējot uz atbildi) Engures ezera apkārtnē 80. gadu pirmajā pusē.

Latvijas 1980.–1984. gada ligzdojošo putnu atlants tika publicēts jau 1989. gadā.[10]

Jā, par to jāpateicas Vīksnem, viņš pārliecināja nekavēties ar publikāciju. Tikko beidzās pirmais Latvijas ligzdojošo putnu atlants, sākās Eiropas ligzdojošo putnu atlants (1985–1989), un sākumā nebija domas steigties ar pirmā atlanta publikāciju, jo nebija jau arī daudz laika, ko veltīt datu apstrādei. Bet Vīksne uzstāja – jādara uzreiz, vēlāk tie dati būs novecojuši! Vīksnem bija kontakti Zinātņu akadēmijā, viņš sarunāja atlanta grāmatas iespiešanu Zinātņu akadēmijas izdevniecībā. Bet piedzīvojām spiedienu no Bioloģijas institūta čekista un arī izdevniecības, ka grāmatas virsrakstam jābūt "Latvijas PSR ligzdojošo putnu atlants". Vīksnem tomēr izdevās viņus pārliecināt, ka Latvija nav domāta kā administratīva, bet gan kā ģeogrāfiska teritorija.

Atlants tika publicēts ar tekstiem trīs valodās – latviski, krieviski un angliski. Tikko iespiestās atlanta grāmatas ņēmām līdzi uz ornitologu kongresu Čehoslovākijā. Kopā ar Elmāru Pēterhofu vedām tās ar lidmašīnu; čehu krāvēji, ņemot bagāžu ārā no lidmašīnas, vienai pārpildītajai somai pat norāva rokturi. Toties kongresā sagādājam pārsteigumu, ka atlantu esam publicējuši tik ātri. Jo, tiešām, vairākām valstīm, kurās atlanti bija pabeigti pirms mums, tie nebija vēl izdoti – piemēram, zviedriem, igauņiem[11].

80. gadu beigas un 90. gadi Latvijā bija liels pārmaiņu laiks.

Atmodas laiks bija saviļņojošs. Par to, ka Latvija bijusi brīva valsts, zināju jau no bērnības, jo mans tēvs klausījās "Amerikas balss" raidījumus. Mums bija liels radioaparāts "Rigonda", un tēvs arī mani iemācīja, kā īsviļņos meklēt raidstaciju, kam pastāvīgi nāca virsū "zāģis" (traucējumi, lai nebūtu iespējams klausīties). Pēc tam vesela dzīves augstskola bija Engurē kopā ar lieliem Latvijas patriotiem – Georgu Lejiņu, Pēteri Blūmu, Jāni Vīksni un Jāni Baltvilku. Daudz no piedzīvotā stāstīja Georgs Lejiņš, kurš bija ticis iesaukts vācu armijā un nonācis padomju soda nometnē, un arī vēlāk cieta savas padomju režīmam nevēlamās pagātnes dēļ. Pēckara gados, kad bija ticis vaļā no soda nometnes, viņš kādu brīdi darbojies pa mežiem Mežoles apkārtnē, kur tolaik vēl bijuši mežabrāļi, par ko mežsargs viņu netika brīdinājis, un, kā viņš pats atcerējās – viņu tur nošaut varēja! Viņš stāstīja arī, cik tie meži bijuši mežonīgi un kā tur dziedājuši apdziņi. Atlanta laikā apsekoju mežus šajā rajonā un arī tālāk uz austrumiem.

1991. gadā barikāžu laikā bijām visam notiekošajam klāt, ik nakti apstaigājām barikādes, palīdzot veidot aizstāvju "masu", gājām gar Saeimu, cauri Vecrīgai līdz televīzijas centram, uz sakaru centrāli Dzirnavu ielā un atpakaļ, sasildījāmies un atpūtāmies fakultātē, tad gājām atkal. Regulāri satikām Jāni Baltvilku, kurš arī tā gāja.

Disertāciju bijāt jau aizstāvējis Maskavā.

Kad pabeidzu aspirantūru, Vīksne bija man sarunājis disertācijas aizstāvēšanu Maskavas universitātē, tur bija priekšaizstāvēšana un aizstāvēšana 1987. gadā, nācās vairākkārt braukt uz Maskavu. Mūsu ornitologi, viesojoties Maskavā, tur parasti pa nakti palika pie ornitologiem, es mitinājos pie Valērija Gavrilova[12].

Kad 1987. gadā biju aizstāvējis disertāciju, mani uzreiz iecēla par Zooloģijas muzeja vadītāju, bet 1993. gadā uzaicināja darbā uz toreizējo Zooloģijas un ģenētikas katedru. Tur sākumā biju lektors, tad docents, asociētais profesors, un tad mani ievēlēja par katedras vadītāju. Ģenētika katedras nosaukumā bija kopš laikiem, kad tajā strādāja izcilais ģenētikas profesors Jānis Lūsis un notika nozīmīgi pētījumi šajā jomā. 20. gs. beigās uzsvars uz ģenētiku bija samazinājies, toties ļoti aktuāla bija kļuvusi ekoloģija un dabas aizsardzība. Man izdevās pārliecināt Bioloģijas fakultātes dekānu Vilni Egli, ka ekologi un ekoloģisku pētījumu veicēji ir arī zoologi, ne vien botāniķi (kā to varētu saprast pēc Botānikas un ekoloģijas katedras nosaukuma), līdz ar to mūsu katedra tika pārdēvēta par Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas katedru. Parasti katedru vadītāji nestrādā vairāk par diviem termiņiem, tad jāievēl cits, bet katedras nosaukuma maiņas dēļ man iznāca strādāt arī trešo termiņu.

Vairāk nekā puse Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamo mežu biotopu Latvijā šobrīd nav reāli aizsargāti.

Protams, universitātes personāla algas nebija nekādas lielās. Pirmā ligzdojošo putnu atlanta un pēc tam Eiropas ligzdojošā putnu atlanta (1985–1989) darbiem papildu finansējuma nebija. Lielākā problēma bija tā, ka universitātei bija ļoti maz naudas

[10] Priednieks J., Strazds M., Strazds A., Petriņš A. 1989. Latvijas ligzdojošo putnu atlants 1980–1984. Rīga: Zinātne, 352 lpp.

[11] Pirmais Igaunijas ligzdojošo putnu atlants (1977–1982) tika publicēts 1993. gadā: Renno O. (ed.) 1993. Eesti Linnuatlas (Estonia Bird Atlas). Tallinn: Valgus, 256 pp.

[12] Krievu ornitologs Valērijs Gavrilovs (Валерий Гаврилов, 1944).

Foto: Aivars Ēmanis

Jānis sarunā ar zviedru ornitologu Dr. Sērenu Svensonu (*Sören Svensson*) starptautiskās ornitologu konferences "*Baltic Birds* 5" starplaikā. Jūrmala, 1987. gada oktobris.

komandējumiem, pa visu vasaru komandējumos varēja iztērēt tikai kādus 120 rubļus, tā ka pastāvīgi bija jācīnās ar naudas trūkumu. Mēs tomēr ļoti ieguldījāmies, lai atlantam būtu dati arī no tiem rajoniem, kur nebija novērotāju, visbiežāk tālākos Latvijas nostūros. Lai panāktu normālus izplatības datus par pūcēm, tāpat devāmies arī pūču konstatēšanas braucienos kopā ar Agri Strazdu, Andi Liepu, un gadījās, ka nācās vecākiem lūgt naudu degvielai. Lai savilktu galus kopā, padomju laikā daudzi meklēja iespējas piepelnīties. Jau no studiju laika strādāju par sargu dažādās vietās, vēlāk arī par kurinātāju mūsu fakultātē. Bioloģijas fakultātes ēka Kronvalda bulvārī bija liela, apkurināja to švaki, un vienojās, ka varētu paši kurināt, un vairāki kolēģi to arī uzņēmāmies. Fakultātes ēkai bija četras milzīgas krāsnis pagrabā, un ir bijis tā, ka starp lekcijām eju piemest ogles.

1990. gadā nodibinājās Latvijas Dabas fonds, un no 90. gadu vidus parādījās putnu izpētes un aizsardzības projekti ar finansējumu no ārzemēm. Vēlāk izrādījās, ar darbu projektos man bija ļoti paveicies, jo pusi savas pensijas tiku nopelnījis ārpus universitātes divos šādos projektos. 1995. gadā sākās projekts ar Dānijas firmu "*Ornis Consult*", dāņi rosināja pētīt lauku putnus, uzskaites tika veiktas nejauši izvēlētos punktos četrās Latvijas vietās; šim projektam piesaistījās arī Ainārs Auniņš, kas bija apguvis satelītbilžu analīzes. Toreiz mans uzskaišu rajons bija pie Blīdenes, to projektu vēl pagarināja līdz 90. gadu beigām. Vēlāk bija vēl cits, Aināra vadīts projekts sadarbībā ar frančiem.

Parasto jeb ligzdojošo putnu monitorings pašlaik ir galvenais līdzeklis daudzu sugu skaita pārmaiņu konstatēšanai.

Faktiski putnus esmu skaitījis no 1983. gada bez pārtraukuma, bet parasto putnu monitoringam piesaistījos laikam otrajā gadā kopš uzskaišu sākuma. Tobrīd uzskaitēm vēlējos iespējami mežonīgāku vietu, kur nebūtu daudz jākontaktējas ar cilvēkiem. Tādēļ viens no maniem parasto putnu monitoringa maršrutiem ir Zvārdē, bijušajā padomju armijas poligonā. Izlozētais maršruts gan iznāca tāds, ka vienā vietā jāšķērso aitu aploks. Sākumā gāju aplokam apkārt, bet tad to paplašināja, tā ka man nekas cits neatlika kā iepazīties ar īpašniekiem, un katrreiz nākas lūgt trepes, lai tiktu pāri drāšu žogam. Vēl pusotrs kilometrs maršruta iet pa Zvārdes purvu, plus vēl puskilometrs, kamēr tiek no purva ārā. Tas ir pasmags maršruts, dažos posmos tik aizaudzis, ka katra gada pirmajā gājienā nākas taku burtiski izlauzt cauri ievu biezoknim, kuras sniegs noliecis tā, ka tur ir praktiski necaurejams. Otrs mans maršruts ir starp Strenčiem un Valku, tas noslēdzas ar mazliet vairāk nekā puskilometru garu posmu Pukšu purvā, un vēl puskilometrs jābrien, kamēr tiek no purva ārā, un arī mežs tur ir diezgan mežonīgs. Jaunajā sezonā no šī maršruta gan acīmredzot būs jāatsakās, jo pagājušogad mežu skāra vētra, un ceturtajā uzskaitē gandrīz netiku cauri trakajām vējgāzēm, normāli skaitīt putnus neiespējami. Nāksies turpināt ar vienu maršrutu – Zvārdē, kas arī sagādā pietiekamus izaicinājumus!

Ļoti daudz laika esat veltījis darbam meža aizsardzības labā.

Par mežu aizsardzību man interese parādījās jau studiju laikā. Lai varētu saglabāt reto sugu – ērgļu, melno stārķu – ligzdošanas vietas, ligzdas bija jāatrod. Par Stompaku klinšu ērgli jau stāstīju. Juris Lipsbergs bija sācis braukt uz mežniecībām pa visu Latviju un runāt ar mežiniekiem, un vēlāk arī es sabiedriskā kārtā uzņēmos meža darbinieku aptaujāšanu – vai apgaitās nav reto putnu ligzdu, vai nav redzēti ērgļi, melnie stārķi. Tad varēja doties uz norādītajām vietām un mēģināt atrast ligzdas.

Kad tikām pie krāsainajiem mežaudžu plāniem, tad arī vienkārši gājām uz vecākajām audzēm meklēt reto putnu teritorijas. Lietojām mežaudžu plānu kopijas, un varēja arī izmantot izdrukas no meža datubāzes, kur varēja jau uzreiz apskatīties, kur ir vecākie mežu nogabali, ko apsekot. Vairākas ligzdas esmu atradis, vienkārši ejot cauri kvadrātiem un skatoties, kur ir vecais mežs. No purva uz purvu ejot, ir gadījies, piemēram, ka vairākas dienas paiet pa tukšo, bet tad divas dienas pēc kārtas atrodas pa zivjērgļu ligzdai. "Ķemmējot" veco mežu, esmu atradis vairākas melno stārķu ligzdas.

Vēl atlanta laikos Sēlijā apsekoju vairākus purvus, kuri nebija aizsargāti. Man bija uzskaišu maršruts

Ābeļu mežniecībā, kur izrādījās ļoti interesanti meži ar urālpūci, apodziņu, baltmugurdzeni, vidējo dzeni. Jādomā, Pirmā pasaules kara laikā vācieši tur bija nocirtuši vecus egļu mežus, to vietā uzauguši apšu un bērzu meži ar egli otrajā stāvā, un tur ir ļoti liela putnu daudzveidība. Tagad tur esošais Ābeļu dabas liegums ir veidots pēc mana ierosinājuma. Vīksne pārliecināja Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministriju, ka nepieciešams veidot liegumus. 1987. gadā iznāca Ministru padomes lēmums ar vairākiem manis rosinātiem dabas liegumiem.

Vai padomju laikā mežus cirta mazāk nekā tagad?

Apmēram četras reizes mazāk. Visā pēckara periodā Latvijā cirta tikai trīs četrus miljonus kubikmetru gadā. Iemesls bija tas, ka meža nozare Latvijā tolaik bija ļoti nacionāla. Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrija bija vienīgā ministrija, kurā dokumentācija arvien bija latviešu valodā. Lai izvairītos no Maskavas diktētiem mežu ciršanas plāniem, paši mežinieki rosināja purvu liegumus un dzērveņu liegumus, jūras krasta aizsargjosla skaitījās 1. grupas meži ar lielāku cir-

No Jura Lipsberga krājuma

Melnā stārķa ligzdas informācija (aizpildīta ligzdas kontroles kartīte, anketa ar informāciju par atrašanās vietu, kā arī mežaudzu plānā atzīmēta ligzdas vieta), 1970. gadu otrā puse. Šādi apzinātas melnā stārķa un citu reto putnu ligzdu vietas vēlāk kļuva par pamata informāciju mikroliegumu pieteikšanai un izveidošanai.

šanas vecumu u. tml. Šobrīd situācija ir totāli mainījusies – Zemkopības ministrija ir galvenais cīnītājs pret dabas aizsardzību un pilda lobistu pieprasījumu, ka vajag atļaut cirst vairāk. Tolaik meža nozare centās Latvijas mežus saglabāt.

Ciršana bija nemainīgi zema līdz pat 90. gadiem, bet šīs desmitgades vidū puse mežu nonāca atpakaļ privātīpašumā. Privātīpašnieki bija sakārtojuši zemesgrāmatas, dabūjuši mežierīcības, meža apsaimniekošanas plānus, un ciršana strauji pieauga. Sākumā bija trīs reizes vairāk – kādi 9–10 miljoni kubikmetru gadā. Parādījās gateri, ārzemju firmas un ārzemju firmu meitas uzņēmumi, un sākās spiediens arī uz valsts mežiem. Tika noslēgti ilgtermiņa līgumi ar meža ciršanas firmām. Uz 100 gadiem līgumus slēdza par valsts mežu apsaimniekošanu. Latvijas Valsts meži vēl tagad nav, man šķiet, lāgā tikuši vaļā no visiem šiem saslēgtajiem līgumiem. Un, protams, uz Latvijas valsts mežiem ir spiediens no valdības, jo valstij savukārt vajag naudu no tiem. Uz politiķiem spiež visas meža ciršanas firmas, lai palaiž vaļā likumus, kas nosaka ciršanas ierobežojumus. Ja agrāk, piemēram, bija norma, ka blakus nedrīkst cirst ātrāk, kamēr esošajā izcirtumā nav atjaunojies mežs, tad tagad vairāki īpašnieki blakus esošu mežu var nocirst vienlaikus. Ja maksimālā atļautā kailcirtes platība ir 5 hektāri vai, ja priedēm atstāj sēklu kokus, 10 hektāri, tagad divi vai pat trīs īpašnieki var cirst mežu blakus cits citam, vienlaidus nocērtot vairākus desmitus hektāru.

90. gados sāku piedalīties meža ciršanas norādījumu izstrādē. 90. gadu vidū vecie mežinieki, kas vēl strādāja mežu dienestā un ministrijā, juta, ka kaut kas jādara ar normatīvajiem aktiem, lai novērstu mežu nozarē sākušos patvaļu. No Vīksnes biju uzzinājis, ka Zviedrijā cirsmās atstāj ekoloģiskos kokus, un centāmies to iestrādāt norādījumos. Mēģinājām jau pierunāt par 10 koku atstāšanu uz hektāru, tas neizdevās, bet izdevās panākt norādījumu, ka cirsmās jāatstāj vismaz pieci vecākie koki uz hektāru. Tas normatīvos pirmoreiz parādījās 1997. gadā un ir līdz šim brīdim palicis. Reāli dabā ekoloģiskie koki sāka parādīties ar 2000. gadu. Protams, bieži nav atstāti paši vecākie koki, un reizēm tos novāc vēlāk, sevišķi jau privātās zemēs. Bet valsts mežos tomēr tos cenšas atstāt, un tam ir liela nozīme. Ne velti nu jau ir bijuši gadījumi, ka ekoloģiskajos kokos ligzdo jūras ērglis, zivjērglis; man ir bijis arī gadījums, ka mazais ērglis uzbūvējis ligzdu ekoloģiskajā kokā, kam apakšā izaudzis jaunais mežs.

Jāsaka tomēr, ka apspriedēs iztērēts šausmīgi daudz laika. Arī par mežu zaļā sertifikāta ieviešanu pēc FSC sistēmas esmu nenormāli daudz stundu nosēdējis apspriedēs un būtībā bez lielas jēgas, jo Latvijas standarts pēc 20 gadiem tā arī nav apstiprināts, jo Latvijas Valsts meži nevēlas standartu, bet vēlas atstāt iespēju pašiem lemt, ko sargās un kā sargās.

Latvijas Valsts meži arī nevēlas mikroliegumus, bet vēlas iespēju pašiem lemt, ko sargās vai nesargās.

Tas, ka vēl padomju laikos ar likumu tika noteikta mikroliegumu veidošana, bija izcila veiksme. Veidojot Sarkano grāmatu, Juris Lipsbergs bija daudz kur uzzinājis par ērgļu un melno stārķu ligzdām, un ar Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministriju tika sarunāts, ka varētu veidot mikroliegumus. Tā īsti mikroliegumus sāka veidot tikai 80. gadu vidū, līdz tam bija izveidoti tikai atsevišķi mikroliegumi, piemēram, no jauna atrastām klinšu ērgļu ligzdām. Un mikroliegumiem ir milzīga nozīme. Pat ja melnais stārķis vai mazais ērglis tur vairs neligzdo, faktiski tagad tās ir tās vietas, kur ir Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamie biotopi.

Ko pašreizējā situācijā var darīt, lai saglabātu retās sugas – atrast pēc iespējas vairāk ligzdu un veidot mikroliegumus?

Domāju, ka nav citas izejas kā mikroliegumi. Bet saprātīgākais, turklāt ar mazāku administratīvo slogu, būtu valdībai pieņemt lēmumu

Foto no Māras Janaus arhīva

Sagaidot vācu ornitologu Valteru Tīdi (*Walter Thiede*, 1931–2011) Rīgas lidostā 90. gados. No kreisās: Jānis, Valters Tīde, Māra Janaus (1954) un Jānis Vīksne (1936–2015).

aizsargāt visus Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamos biotopus, kas tikuši atrasti dabas skaitīšanas programmā. Daudziem no tiem ir svarīga nozīme kā apdraudētu putnu dzīvotnēm. Tas gan neatceļ nepieciešamību turpināt dibināt mikroliegumus ērgļiem, melnajam stārķim, medņiem un citām sugām, jo putnu dzīvotņu aizsardzībai vajadzīga lielāka teritorija nekā aizņem ES nozīmes biotopi.

Cik no Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamajiem biotopiem šobrīd Latvijā ir aizsargājami?

Lielākā daļa nav. Vairāk nekā puse Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamo mežu biotopu Latvijā šobrīd nav reāli aizsargāti. Un privātie cērt nost, steidzami. Arī pat Latvijas Valsts meži bija sākuši cirst nost, atrunājoties, ka cērtot tikai tos sliktākās kvalitātes mežus. Protams, viņi saprot, ka agri vai vēlu būs aizsardzība, ciršanas aizliegums, tāpēc jāpaspēj, kamēr to var. Par Latvijas Valsts mežiem arī Viesturs Ķerus ir daudzus rakstus savā blogā publicējis, un visu laiku plašsaziņas līdzekļos mēģinām atgādināt, ka Latvijas Valsts meži nesargā. Tagad viņi ir publiski solījuši, ka vairs necirtīs, bet aizsargās vērtīgos mežus, bet tajā pašā laikā viņi nevēlas veidot mikroliegumus.

Vissaprātīgākais būtu valdībai pieņemt lēmumu, ka sargā visus Eiropas nozīmes mežu biotopus. Bet ir liela problēma, tā pati, kas ar mikroliegumiem privātajos mežos – ka kompensācija meža īpašniekiem ir neliela summa katru gadu par hektāru. Ja tas mežs ir cērtamā vecumā, tad īpašnieks, to nocērtot, uzreiz dabūtu lielu naudu. Nu jau diezgan daudzus gadus notiek mēģinājumi izstrādāt kompensāciju mehānismu, kas būtu līdzīgs tam, kāds jau pieņemts Igaunijā, ļaujot īpašniekam saņemt kompensāciju mežaudzes tirgus vērtībā. Igauņiem gan tā sistēma ir tāda, ka uz kompensācijām ir rinda un var gadīties, ka uzreiz nevar samaksāt, ka ir kādi gadi jāgaida. Tomēr šādai pieejai ilgtermiņā ir visādas problēmas. Īpašnieks, piemēram, var pārdot to mežu. Tur tad jāieraksta zemesgrāmatā liegums izmantot to mežu ciršanai. Ir bijuši gadījumi, ka īpašnieki apgalvo, ka tur vairs nekādas vērtības nav u. tml. Bet, galvenais, meža nozare nav ieinteresēta tādā kompensāciju sistēmā. Pareizi būtu, ja par mežiem būtu jāmaksā dabas resursu nodoklis, tad, ņemot vērā, cik daudz izcērt, no katra kubikmetra par pavisam simbolisku maksu varētu savākt pietiekami naudas kompensācijām.

Esmu ilgi bijis Meža konsultatīvajā padomē, bet šim darbam diemžēl bijusi ļoti maza atdeve. Vides aizsardzības intereses pārstāv trīs organizācijas – Latvijas Ornitoloģijas biedrība, Latvijas Dabas fonds un Pasaules Dabas fonds, un ar šīm trim balsīm ir maz iespēju pārliecināt meža nozares pārējās interešu grupas, tostarp kokrūpniekus, brokerus. Jā, mēs strīdamies un cenšamies pamatot meža aizsardzības nepieciešamību, bet lielāka atdeve drīzāk būtu, par būtiskiem iebildumiem likuma normās pārliecināt Vides ministriju, lai arī viņi iebilst vai kaut vismaz panāk starpministriju sanāksmi, kur varētu mēģināt vienoties par kompromisu.

Skaitot putnus un meklējot reto sugu ligzdas, pavadīti tūkstošiem dienu un noieti tūkstošiem kilometru. Kas devis visvairāk prieka?

Mans mīļākais putns ir urālpūce. 80. gados dzirdēju, kā to ar balsi atdarina igauņu leģenda Freds Jisi[13]. Trenējos, tik labi nesanāca, bet izrādījās, ka urālpūce atbild, un tas apstiprinājās daudzos lauka pētījumos. Izdevies atrast piecas urālpūču ligzdas – trīs koku stumbeņos un divas dobumos. Jaukākais atradums Kolkā – pirmais urālpūces ligzdošanas gadījums Kurzemē!

[13] Igauņu biologs, rakstnieks, fotogrāfs un dabas aizsardzības aktīvists Freds Jisi (*Fred Jüssi*, 1935–2024).

Summary

About the Breeding Bird Atlas, bird monitoring and forest conservation. A conversation with Jānis Priednieks /Elīna Gulbe, Ruslans Matrozis/

In 2023 Jānis Priednieks (b. 1956) was elected an Honorary Member of the Latvian Ornithological Society. He has devoted the past 56 years of his life to birds. In 1969, while still a schoolkid, he started to assist researchers at the ornithological stations in Engure and Pape. In 1979 he graduated from the Faculty of Biology, University of Latvia, with a thesis on nocturnal migration of birds. In 1987 he received his PhD (his dissertation theme was determining the territorial distribution and numbers of birds). In 1979–1992 (with a break during post-graduate studies) he worked at the Zoological Museum of the University of Latvia. Since 1993, he has been working at the Faculty of Biology (in 2000–2017 he was the Head of the Department of Zoology and Animal Ecology). He supervised many student theses, bachelor's and master's theses, as well as six doctoral theses. Jānis Priednieks is an author of 55 articles and theses (since 1985). He is one of the initiators and coordinators of the First Latvian Breeding Bird Atlas (1980–1984) and the lead author of the atlas' publication in a book in 1989. He was the national delegate from Latvia to the European Bird Census Council (EBCC) in 1992–2012. Jānis Priednieks served as the President of the Latvian Ornithological Society in 2012–2020 and is a long-time member of its council up to this day.